

**Son Dönem Osmanlı Alimi Yûsuf b. İsmâil Nebhânî'nin Gelenek ve Yenilik
Arasında İlmî Tutumu**

The Scientific Approach of Late Ottoman Scholar Yusuf b. Ismail Nebhani
Between Tradition and Innovation

Talip AKBAŞ

Dr. / Diyanet / Türkiye

PhD / Religious Affairs/ Türkiye

takbas5@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-9258-2295>

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14.09.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 01.12.2025

Yayın Tarihi / Published: 21.12.2025

Atf: Akbaş, Talip. "Son Dönem Osmanlı Âlimi Yûsuf b. İsmâil Nebhânî'nin Gelenek ve Yenilik Arasında İlmî Tutumu". *ADÜ İlahiyat Dergisi* 1/2 (Aralık 2025): 107-131.

Cite as: Akbaş, Talip. "The Scientific Approach of Late Ottoman Scholar Yusuf b. Ismail Nebhani Between Tradition and Innovation". *ADU Journal of Theology* 1/2 (December 2025): 107-131.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.*

Yayıncı/Publisher: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi | *Aydın Adnan Menderes University Faculty of Theology* | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduilahiyatdergisi> | aduilahiyatdergisi@adu.edu.tr

© Talib Akbaş | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Son Dönem Osmanlı Alimi Yûsuf b. İsmâil Nebhânî'nin Gelenek ve Yenilik Arasında İlmî Tutumu

Öz

Bu makale, Osmanlı'nın son dönemlerinde kelâm âlimlerini meşgul eden temel meselelerden biri olan Batı menşeli yenilikçi fikir akımları ile geleneksel İslâm anlayışı arasındaki fikrî tartışmaları ele almaktadır. Söz konusu tartışmaların merkezi noktasını, Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'nin sergilediği ilmî tutum ve düşünce yapısı oluşturmaktadır. Çalışmanın kapsamı, Nebhânî'nin klasik ilim geleneğine bağlılığı, kelâmî yaklaşımı, tasavvuf anlayışı ve Ehl-i sünnet çizgisini muhafaza etme gayreti çerçevesinde belirlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde görülen entelektüel dönüşüm sürecinde İslâm düşüncesinin ne durumda olduğunu saptamak, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Modernleşme çabaları karşısında Nebhânî'nin muhafazakâr tutumu ve bu tutumun İslâm düşüncesinin sürekliliğine hangi oranda etki ettiği hususunu analiz etmek, araştırmanın amacını belirlemektedir. Araştırmada metin merkezli bir analiz yöntemi benimsenmiş olup, Nebhânî'nin eserleri ve dönemin ilmî tartışmaları karşılaştırılarak incelenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde kelâm ilminde iki ana akımın ortaya çıktığı saptanmıştır. Bunlardan ilki, çağın sorunlarına karşı yeni bir dil ve üslup geliştirmek suretiyle çözüm arayan yenilikçi anlayış; ikincisi ise geleneksel yöntemi koruyarak klasik ilim mirasını savunma yaklaşımıdır. Bu noktada Nebhânî, ikinci yaklaşımı tercih ederek Batı merkezli fikrî akımlara karşı net bir duruş sergilemiştir. O, İslâm dünyasının içinde bulunduğu sorunları aşabilmenin ve sağlam bir zeminde gelişim gösterebilmenin ancak geleneksel ilmî birikimle mümkün olacağı görüşünü savunmuştur. Sonuç olarak, Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'nin ilmî yaklaşımı, sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, günümüz İslâm düşüncesinde de etkisini sürdüren bir fikrî devamlılık göstermektedir. Onun kelâmî ve tasavvufî vurguları, Ehl-i sünnet çizgisinin muhafazasında önemli bir referans değeri taşımaktadır. Bu yönüyle Nebhânî, Osmanlı'nın son dönemine denk düşen modernleşme arayışları karşısında geleneği güçlü bir şekilde savunan önemli bir ilim adamı olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, Ehl-i Sünnet, Selefilik, Tasavvuf, Osmanlı.

The Scientific Approach of Late Ottoman Scholar Yusuf b. Ismail Nebhani Between Tradition and Innovation

Abstract

This article examines one of the major theological issues that occupied Ottoman scholars in the late period: the intellectual tension between Western-inspired reformist ideas and the traditional Islamic understanding. The focal point of this discussion is the scholarly stance and intellectual framework of Yûsuf b. Ismâ'îl al-Nabhânî, a prominent late Ottoman scholar. The scope of the study is defined by Nabhânî's commitment to the classical Islamic scholarly tradition, his theological (kalâm) approach, his understanding of Sufism, and his efforts to preserve the Sunni orthodoxy. Determining the state of Islamic thought within the intellectual transformation process of the late Ottoman period reveals the significance of this research. The aim of the study is to analyze Nabhânî's conservative stance in the face of modernization and to examine the extent to which this stance contributed to the continuity of Islamic thought. Employing a text-centered analytical method, the research compares Nabhânî's works with the theological debates of his time. The findings indicate the emergence of two main currents in late Ottoman theology: one seeking to develop a new discourse to address modern problems, and the other aiming to defend classical scholarly heritage through traditional methods. Nabhânî represents the latter approach, displaying a clear opposition to Western-based intellectual trends and asserting that the revival of Islamic thought could only be achieved upon the foundation of the traditional scholarly heritage. In conclusion, Yûsuf b. Ismâ'îl al-Nabhânî's intellectual stance transcends his historical period and continues to influence contemporary Islamic thought. His emphasis on kalâm and Sufism constitutes a significant reference for the preservation of Sunni orthodoxy. Hence, Nabhânî can be regarded as one of the leading scholars who strongly defended Islamic tradition against modernization efforts in the late Ottoman era.

Keywords: Kalâm, Yûsuf b. Ismâ'îl al-Nabhânî, Sunni Orthodoxy, Salafism, Sufism, Ottoman Empire.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin hem İslami ilimler hem de beşerî ilimler alanında önemli ilmî faaliyetlere ev sahipliği yaptığı bilinen bir gerçektir. Aynı şekilde İslami ilimlerde önemli bir yer tutan kelâm ilmî alanında da ciddi telifler yapılmıştır. Klasik ilim geleneğinin kırılma noktalarından olan şerh ve haşiye döneminden sonra, 20. yüzyılın başlarında kendini gösteren yeni ilmî kelâm arayışları cumhuriyet dönemini de içine alan önemli bir aşamayı ifade eder. Elbette bu süreçlerin başlamasına etki eden saikler dönemsel koşullar çerçevesinde farklı özellikler içermektedir.

Kelâm ilim geleneğinin 20. yüzyıl'da muhatap olduğu başat tartışma, klasik Kelâm eserlerinin, önlenemez bir biçimde yayılan ve toplumların itikadını kökten sarsan zararlı inanç akımlarına karşı yetersiz kaldığı meselesidir. Bu dönemin karakterini en açık bir biçimde yansıtan yaklaşımlardan biri de şudur. Geleneğe bağlı kalarak eski söylenenleri tekrar etmek yerine, yeni gelişmeler karşısında ortaya çıkan güncel problemlere cevap verecek yeni mekanlar ve özgün ortamlar ihdas edilmek sureti ile çözüm odaklı yeni eserler ortaya koyulmalıdır.¹

Öte yandan en-Nebhânî gibi yenilikçi anlayışları sakıncalı bulan, onları modernizmin etkisinde kalmakla ve dinî tahrip etmekle suçlayan bu sebeple de klasik ilim geleneğinin sürdürülmesi gerektiğine inanan önemli sayıda ilim adamı bulunmaktadır. Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (ö. 1932), hadis, delâilü'n-nübüvve literatürü, kelâm, Hz. Peygamber'in sîret ve şemâili ile ashâbın faziletlerini ele alan ve özellikle Hz. Peygamber'in makamını, faziletlerini ve ümmet nezdindeki konumunu müdafaa ve takrir eden eserleriyle temâyüz eden son dönem Osmanlı âlimlerindedir.² Sıkı bir dinî eğitim alan en-Nebhânî, klasik ilim geleneğine vukufiyeti ile öne çıkmaktadır. İslami ilimlerin farklı alanlarında telif ettiği derleme türü eserlerin yanı sıra başta Beyrut Yüksek Hukuk Mahkemesi başkanlığı olmak üzere önemli görevlerde bulunmuştur.³ Sahip olduğu ilmî kariyeri ve saygın kişiliği ile öne çıkan en-Nebhânî, Batı'nın fikrî akımları karşısında kayda değer bir etki gösterememe sorununun klasik İslami ilimlerin güçlendirilmesi ile aşılabileceğine inanmaktadır.⁴

Batı'nın, kültür yolu ile Müslümanlar üzerinde oluşturmak istediği etkiyi kırmak isteyen ve bu sebeple yenilikçi arayışlara karşı oldukça mesafeli

¹ Mehmet Evkuran, "Yeni İlm-i Kelâm Dönemi." *Kelâm Tarihi ve Ekolleri*, 1. Basım. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.

² Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebü'l-Arabîyyi'l-Muâsır fî Filistîn*, (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1979), 38.

³ Ebu'l-Feyz Abdüssettâr b. Abdilvehhâb el-Bekrî, *Feyzu'l-Meliki'l-Vehhâbi'l-Müteâlî*. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009, s. 1985-1986.

⁴ M. Sait Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006), 32/471-472.

duran en-Nebhânî, içtihat kapısının açılmasına, medreselerin yeniden ıslah edilmesine yönelik geliştirilen düşüncelere karşı çıkmıştır. Bu çerçevede Cemâleddîn-i Efgânî, (ö.1897) Muhammed Abduh, (ö.1905) Mahmud Şükrî el-Âlûsî (ö. 1924) ve M. Reşîd Rızâ (ö. 1935) gibi şahsiyetlere yönelik oldukça sert ve etkili eleştirileri ile dikkat çekmektedir. Tasavvufu dışlayan selefi anlayışı eleştirmiş, geçmişten gelen kültür mirası ile toplumu buluşturmanın gerekliliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Batılıların Osmanlı topraklarında açtığı okullara gitmenin ağır sonuçları olacağını çünkü o kurumlarda misyonerlik faaliyetleri yürütüldüğünü ifade etmiştir. İslam dinine olan hizmetlerinden dolayı Osmanlıya karşı ayrı bir sempati besleyen en-Nebhânî, kurtuluşun II. Abdülhamid Han'ın temsil ettiği Hilâfet etrafında bütün Müslümanların bir araya gelmesi ile mümkün olabileceğini söylemektedir.⁵

Eş'arî kelâmı, İslam düşünce tarihinde akıl ve nakil dengesini gözetken bir ekol olarak özellikle Osmanlı hinterlandında ve daha geniş anlamda ise bütünüyle İslam dünyasında etkili olmuştur. Bu bağlamda, Yûsuf b. İsmail en-Nebhânî de Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş önemli bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nebhânî, Eş'arî kelâm geleneğine bağlı kalmış, özellikle Selefi eğilimlere karşı Ehl-i sünnet çizgisini savunmuş ve tasavvufi perspektifi ön planda tutmuştur. Onun ilmî mirası, sadece kelâm ilmiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda fıkıh, tasavvuf ve siyaset alanlarına da nüfuz etmiştir. Bu çalışma, Nebhânî'nin hayatını, eserlerini ve düşünce dünyasını inceleyerek, onun Osmanlı'daki ilmî ve kelâmî miras içerisindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızda en-Nebhânî'yi incelerken, onun hayatını, yaşamış olduğu dönemin öne çıkan belirgin özelliklerini, eserlerini, eserleri ile ilgili yapılmış çalışmaları, ortaya koyduğu düşünceleri ve Eş'arî kelâm geleneğine katkılarını ortaya koymaya çalıştık.

1. Doğum Yeri ve Ailesi

Tam adı Yûsuf bin İsmâil b. Yûsuf b. İsmâil b. Muhammed Nâsiruddîn, nisbesi en-Nebhânî, eş-Şafîî, lakabı Ebü'l-Fütûh, Ebü'l-Mehâsin'dir. Nebhânî, Filistin topraklarında bulunan İcsm köyünde 1265/1848 tarihinde dünyaya gelmiştir." Nebhânî ailesi, bedevi bir Arap kabileye mensuptur.⁶ Yûsuf en-Nebhânî, salih ve sadık bir hanım olmasının yanında Beyrut'un yerlilerinden Muhammed es-Sec'an'ın kızı Safiyye isimli bir hanım ile evlenmiştir.⁷ Bu

⁵ Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471.

⁶ Yûsuf en-Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hakk fi'l-İstiğâseti bi Seyyidi'l-Halk*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 3; Yûsuf en-Nebhânî, *Vesâ'ilü'l-Vusûl ilâ Şemâ'ili'r-Resûl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Ehdel vd., (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2004), 13.

⁷ Yûsuf en-Nebhânî, *Efzâlu's-Şalavât alâ Seyyidi's-Sâdât* (Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1309), 147.

evliliğinden Fâtıma,⁸ Aişe⁹ ve Takiyye¹⁰ adında üç kız ve Muhammed Şemseddin adında bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Erkek çocuğu eğitimini Türkiye'de hukuk alanında tamamlamış ve baş savcı olarak tayin edilmiştir. Daha sonra Trablusşam'da kadılık görevine getirilen Muhammed Şemseddin, son olarak Beyrut'ta avukatlık yapmıştır.¹¹

2. Eğitimi ve Hocaları

Babası Cami-ul Ezher'de ilim tahsil etmiş âlim bir kişidir. Yûsuf en-Nebhânî ilk tahsilini babasından almıştır.¹² Başta Kuran öğrenimi olmak üzere temel eğitimini babasından alan Yûsuf en-Nebhânî,¹³ 1283/1866 tarihinde Mısır Cami-ul Ezher'e gitmiş, ulûm-ı şer'iyeye bölümüne kaydolmuştur. Her biri kendi alanında oldukça iyi durumda olan hocalardan dersler almış ve 1289/1872 tarihinde Ezher'deki eğitimini başarı ile tamamlamıştır.¹⁴ Nebhânî'nin yetişmesinde başlıca rolü olan hocası dönemin meşhur alimlerinden Şeyh İbrahim es-Sekkâ'dır (ö.1298/1881). Mısır'ın meşhur âlimlerinden biri olan es-Sekkâ, el-Ezher'de uzun süre hocalık görevinde bulunmuştur. Bu esnada Nebhânî'nin yanında birçok alim yetiştirmiş ve çok sayıda telif eser ortaya koymuştur.¹⁵ Elbette, Yu Yûsuf en-Nebhânî'nin istifade ettiği başkaca hocaları da vardır. Bunlardan bazılarının isimlerini burada zikretmek yerinde olacaktır.¹⁶ Eş-Şeyh, Allame, es-Seyyid gibi ünvanlarla anılan Muhammed ed-Demenhûrî eş-Şâfiî (ö.1286/1870), Şeyh İbrahim ez-Zurû el-Halil eş-Şâfiî (ö.1287/1871), eş-Şeyh Ahmed el-Echûrî ed-Darir eş-Şâfiî (ö.1293/1877), eş-Şeyh Hasan el-Adevî el-Mâlikî (ö.1298/1881), eş-Şeyh es-Seyyid Abdülhadi Neca el-Ebyârî (ö.1305/1888), eş-Şeyh Şemseddin Muhammed el-Enyâbî eş-Şâfiî (ö.1313/1896), eş-Şeyh Abdurrahman eş-Şerbînî eş-Şâfiî (ö.1326/1909), eş-Şeyh Abdulkadir er-Râfiî el-Haneî et-Trablusî (ö.1323/1906) ve eş-Şeyh Yûsuf uf el-Berkâvî el-Hanbelî (ö.1324/1907) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Nebhânî

⁸ Yûsuf en-Nebhânî, *Şalavâtü's-Senâ alâ Seyyidi'l-Enbiyâ* (Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1317), 58.

⁹ Nebhânî, *Salavâtü's-Senâ alâ Seyyidi'l-Enbiyâ*, a.y.

¹⁰ Nebhânî, *Salavâtü's-Senâ 'alâ Seyyidi'l-Enbiyâ*, a.y.

¹¹ Muhammed Ali Mansûr Madî, *Yûsuf en-Nebhânî eş-Şâ'iru'l-Filistinîyyu'r-Râ'id*, (Kahire: el-Ezher Üniversitesi, Doktora Tezi, 1977), 131, 144.

¹² Yûsuf en-Nebhânî, *Hâdî'l-Mürîd ilâ Turukî'l-Esânîd* (Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1317), 56.

¹³ Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hakki fi'l-İstiğâseti bi Seyyidi'l-Halk*, 4.

¹⁴ Nebhânî, *Hâdî'l-Mürîd ilâ Turukî'l-Esânîd*, 56.

¹⁵ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 1/54-55; Yûsuf en-Nebhânî, *Ref'u'l-İstiyâh fi İstihâleti'l-Cihet alâllâh*, thk. Üsâme Kâsım (Şam: Dâru Gârî Hirâ, 2000), 14; Yûsuf en-Nebhânî, *ed-Delâlatü'l-Vâdihât alâ Şerhi Delâ'ili'l-Hayrât* (Mekke: Dâru'l-Beyrûtî, 2007), 16-17.

¹⁶ Ebubekir Ahmed el-Habeşî el-Alevî, *ed-Delîlü'l-Müşîr* (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1997), 403-406; Nebhânî, *Salavâtü's-Senâ 'alâ Seyyidi'l-Enbiyâ*, 58-60.

ilim tahsilinden sonra İstanbul'a dönmüş, *el-Cevaib* gazetesinde bir süre çalışmıştır¹⁷

3. Yaptığı Görevler

Babasının isteği üzerine 1289/1872'de Mısır'dan dönen Nebhânî, Akka'da bir sene ders okuttuktan sonra bir sene de Cenin kasabasında kadılık görevinde bulunmuştur. 1293/1876'da İstanbul'a dönen Nebhânî, Ahmed Faris eş-Şidyâk ile oğlu Selim Faris'in birlikte çıkardığı *el-Cevaib* gazetesinin editörlük görevini üstlenmiş ve bu süre içinde pek çok Arapça kitabın da tashihini yapmıştır.¹⁸ Nebhânî'nin uzun yıllara dayanan editörlük tecrübesi, eserlerine yalnızca güçlü ve etkileyici bir üslup kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda onları dilsel kusurlardan da büyük ölçüde uzaklaştırmıştır.¹⁹

Bu ilmî ve edebî birikimin arkasında, Nebhânî'nin yıllar boyunca sürdürdüğü kadılık görevleri ile çeşitli İslam beldelerinde tanık olduğu kültürel, ilmî ve toplumsal tecrübeler yatmaktadır. Bu görevler ve yolculuklar, onun farklı düşünce çevrelerini tanınmasına, zengin bir birikim edinmesine ve eserlerine yansıyan geniş bir perspektif geliştirmesine imkân sağlamıştır. Nebhânî, Musul'un Köysancak kadılığını yapmış, bu esnada Halep, Diyarbakır, Musul ve Şehrezur şehirlerine seyahat etmiş, Musul'da Hz. Yunus Peygamberin kabrini, Bağdat'a ve Sâmerrâ şehrinde bulunan çeşitli türbeleri ziyaret etmiş, Irak'ta baş gösteren genel kıtlık sebebi ile oradan ayrılmıştır.²⁰ 1297/1879 yılında tekrar İstanbul'a dönen Nebhânî 1300/1882'de sırası ile Lazkiye Ceza Mahkemesi Reisliği, Kudüs Ceza Mahkemesi Reisliği ve Beyrut Yüksek Hukuk Mahkemesi görevlerini icra etmiştir.²¹ Nebhânî otuz yıllık kadılık görevi esnasında şer'-î şerîfe aykırı düşecek bir hüküm vermediğini beyan etmektedir.²² İslam birliğinden yana tavır alan ve bu amaca hizmet ettiğine inandığı Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olan ve II. Abdülhamid Han'a yakınlığı ile tanınan Nebhânî, II. Meşrutiyet'in ilanı ile görevden alınmıştır. Kendisine teklif edilen İngiliz işgali altındaki Filistin müftülük görevini reddeden Nebhânî, kendisini ibadet ve kitap telifine vermiş ve bir süre Medine'de yaşamıştır. I. Dünya Savaşı baş gösterince Nebhânî Beyrut'a dönmüş ve 1350/1932 yılı ramazan ayı içinde orada vefat etmiştir.²³

¹⁷ Yûsuf en-Nebhânî, *Esbâbu 't-Te'lif minel-Acizi 'd-Da'if* (Kahire: Dâru' Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, 1911), 342-382.

¹⁸ Abdülhafız b. Muhammed et-Tâhir el-Fâsî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, thk. Abdulmecid Hayâlî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 2:254; Özerverli, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471.

¹⁹ Muhammed Râgıb et-Tabbâh, *el-Envâru'l-Celiyye fî Muhtaşari'l-İsbâti'l-Halebiyye*, thk. Abdussettar Ebû Gudde ve Muhammed İbrâhîm el-Hüseyn (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2011), 592.

²⁰ Nebhânî, *Salavâtu's-Senâ' 'alâ Seyyidi'l-Enbiyâ'*, 57.

²¹ Nebhânî, *Salavâtu's-Senâ' 'alâ Seyyidi'l-Enbiyâ'*, 57.

²² Nebhânî, *ed-Delâlatü'l-Vâdihâtü 'alâ Şerhu Delâ'ili'l-Hayrât*, 38-39.

²³ Özerverli, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471-472.

4. Yaşadığı Siyasî ve Kültürel Ortam

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları hem Batı dünyasında hem de İslam coğrafyasında yenilikçilik hareketlerinin belirginleştiği bir tarihsel evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'da pozitif bilimlerin açık bir şekilde gelişim göstermesi ile pozitivist ve materyalist akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımlar, Batı'nın entelektüel çevresinde seküler dünya görüşünün ve şüpheciliğin yaygın bir hal almasına sebep olmuştur. Batı'da pozitivist ve materyalist düşünce akımlarının yükselişi, yalnızca belirli bir dönemin meselesi değil, çok daha geniş ve uzun soluklu bir sekülerleşme sürecinin gün yüzüne çıkan son halkalarından biridir. Bu sürecin düşünsel inşasında, Descartes'ten Kant'a, Hegel'den Comte'a, Marx'tan Durkheim ve Weber'e uzanan bir sıra zikredilir; ortak payda ise, dinî otoritenin ötesinde bir bilgi, toplum ve siyaset tasavvuru kurma gayretidir. Sekülerizmin tarihsel zemini, Orta Çağ'ın kilise hâkimiyeti, ruhban sınıfının siyasal belirleyiciliği ve mezhep savaşlarının yıkıcı etkilerine karşı gelişen tepkilerle biçimlendiği söylenebilir. Bilhassa Reform hareketleri, Otuz Yıl Savaşları ve 1648 Westphalia düzeniyle dinin kamusal ve siyasal rolü sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönüşümde modern devlet, meşruiyetini vahiy ve kilise öğretisinden çok akıl, kamu yararı ve hukuki ilkelere dayandıran seküler bir çerçeveye kaymış; din ise giderek bireyin vicdan alanına çekilmiş, kamusal düzenleyici işlevi sınırlandırılmıştır. Weber'in "büyünün bozulması" ve rasyonelleşme analizleri, bu dönüşümü anlamamıza ışık tutarken, çağdaş düşünürler Taylor ve Casanova, sekülerleşmeyi dinin yok olması değil, toplumsal alanların dinî otoriteden kurumsal olarak ayrışması ve inancın bir tercih imkânı hâline gelmesi olarak yorumlamaktadırlar. Böylece sekülerlik, teoride bireyin inancına doğrudan müdahaleyi şart koşmasa da pratikte ilahî teklifin ve nübüvvetin toplumsal ve hukukî alanda belirleyici referans olma iddiasını sınırlandırmaktadır. onun yerine akıllı, beşerî deneyimi ve dünyevî yararı norm koyucu konuma yükselten bir paradigmaya dönüşmektedir.²⁴ Batı dünyasında modern düşünce bu seyirde hızla devam ederken, İslam dünyası için öncü konumda olan Osmanlı devleti 1699 Karlofça antlaşması ile başlayan başarısızlık psikolojisi içine girmiş ve İslam dünyasında da fiili bir değişim süreci baş göstermiştir. Duraklama dönemi olarak nitelendirilen bu dönemden sonra artık sadece askerî ve siyasî yönden değil her alanda batıya karşı yoğun bir ilginin olduğu görülmektedir.²⁵

18. yüzyılın sonlarında başlayan ıslahat hareketleri, sultan II. Mahmut (1808-1839) döneminde yeniden hareketlenmiştir. Bu dönem, askerî yapı ve devlet kurumlarında önemli yeniliklerin yapıldığı dönemdir. İlkokulun zorunlu

²⁴ Ali Köse, Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar, *Liberal Düşünce*, 2001, cilt: VI, sayı: 24, s. 150-165.

²⁵ İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 4/ 2, 513-551.

kılınması, batı tarzı yüksek okulların açılması, Avrupa'ya eğitim görmek için çok sayıda öğrenci gönderilmesi gibi eğitim alanında büyük değişikliklere gidilmiştir.²⁶ II. Mahmut döneminde başlayan yenilik hareketi daha sonra oğlu Sultan Abdülhamit'in 1839 yılında tahta geçmesinden kısa bir süre sonra ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile resmi bir hüviyet kazanmıştır. Dışişleri bakanlığı görevinde bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın girişimi ile 3 Kasım 1839'da neşredilen Hatt-ı Hümayun'la (padişahın özel yazısı) uygulanmaya koyulmuştur. Bu sırada Osmanlı Devleti, kendi atadığı Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa karşısında yenilgi aldığı en zor dönemlerini yaşamaktadır. Böylesine şartların ağır olduğu bir süreçte 3 Aralık 1839'da tertiplenen görkemli bir merasimle Mustafa Reşid Paşa'nın bizzat okuduğu fermanla Tanzimat ilan edilmiştir.²⁷ "Hasta adam" olarak isimlendirilen bu dönem, Osmanlı devletinin yeniden toparlanması için devlet teşkilatı başta olmak üzere adalet sistemi, ordu, eğitim, ekonomi alanlarında çeşitli çalışmaların yapıldığı dönemdir.²⁸ Osmanlı devletinin faydasına olacağı düşünülerek yapılan Tanzimat, uygulama aşamasında yabancı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesine açık hale gelmesi, Osmanlı idaresi altında bulunan gayri Müslim azınlıkların kanun tanımaz tavırları ile çeşitli isyanların başlamasına sebep olmuştur. Bu tür hadiselerin önlenmesi düşünülerek 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı da beklenen sonucu doğurmamış tam aksine arzu edilmeyen taşkınlıkları daha da tetiklemiştir.²⁹

Sultan Abdülmecid'den sonra, tahta sultan Abdülaziz geçmiş o da daha önce başlatılan ıslahat süreçlerini devam ettirmiş ancak onun döneminde baş gösteren Karadağ isyanı, Eflak Boğdan olayları, Sırbistan olayları, Girit isyanı gibi kaotik gelişmeler sebebi ile beklenen sonuç alınamamıştır.³⁰ Sultan II. Abdülhamid Han'ın 1876 tahta geçmesi ile sonlandırılan Tanzimat dönemi sonrasında, 23 Aralık 1876'da Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesi ile I. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bu dönem, Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan halkların mezhep ve etnik yapı ayırımı yapılmadan ortak vatan bilinci etrafında ve parlamenter sistem içinde her topluluğun ifade özgürlüğünü amaçlamaktadır. Osmanlı-Rus Harbi esnasında istenmeyen gelişmelerin yaşanması ayrıca sarayda yapılan bir toplantıda meclis üyelerinden birinin saygı sınırlarını zorlayan hareketleri sebebi ile II. Abdülhamid Han, Meclis-i Mebusan'ı tatil etmiş ve böylece 13 Şubat 1878 tarihinde I. Meşrutiyet dönemi de son bulmuştur.³¹ Beyazıt meydanında ilan edilen Kânûn-ı Esâsî ile başlayan

²⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 5/142-164; Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1957), 1/56-77.

²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/169-170.

²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 6/ 98-267.

²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 6/29-97.

³⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/3-113.

³¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8/215-243.

1908'de meclisin tekrar açılacağı güne kadar devam eden I. Meşrutiyet dönemi, Sırbistan Karadağ ve Rus savaşlarının yaşandığı, asırlardır. Osmanlı sınırları içinde yer alan Tunus'un Fransa'ya Mısır'ın İngiltere'ye geçtiği Osmanlı için oldukça dramatik sayılabilecek bir dönemi ifade etmektedir. Ayrıca eğitim başta olmak üzere, yönetim, bürokrasi, adalet sistemi, ekonomi, ordu teşkilatı, bayındırlık, ziraat ve ticaret alanlarında önemli gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir.³²

I. Meşrutiyet dönemi siyasî ve fikrî hareketliliğin yoğun bir şekilde yaşandığı, temeli Tanzimat dönemi fikrî hareketlerine dayanan ve İslamcılık olarak isimlendirilen akımın da gelişim gösterdiği bir dönemdir. II. Abdülhamid'in uygulamalarından da beslenen bu akım, Osmanlı devletinin maruz kaldığı olumsuz durumlardan kurtulup çağdaş devletlerle rekabet edecek seviyeye ulaşabilmesi ancak bütün kurumlarıyla İslam dinine sıkıca bağlanmakla mümkün olabileceğini savunmaktadır. Çünkü İslam dinî özü itibari ile yenilikçi bir karaktere sahiptir. İslamcı hareket, Osmanlı devletinin siyasî sosyal, ekonomik ve kültürel yönden gelişmesinin mümkün olduğunu bunun da İslam'ın imkânlarından yararlanmakla sağlanabileceğini düşünmektedir. Müslümanların geri kalmışlıklardan kurtulup, önceki ihtişamlı dönemlerine yeniden dönmesini savunan İslamcı hareket, devlet nizamının İslam kurallarına göre işlemesi gerektiğini düşünmektedir.³³

Aynı atmosferde oluşan diğer bir fikrî akım ise Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin toplumda baskın görüş olması gerektiğini savunan Türkçülük akımıdır. Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi belli aydınların uhdesinde varlığını muhafaza eden Türkçülük, her ne kadar İslamcılık ve Osmanlılık kadar siyasî yapılanma bakımından gelişim gösterememiş olsa da yine de Cumhuriyetin ilanı ile (1923) belli süre yönetim tecrübesi yaşamıştır.³⁴ Osmanlı Askerî Tıbbiye öğrencileri tarafından 1889'da kurulan İttihad ve Terakkî Cemiyeti, I. Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid' e karşı olan etkili muhalif yapıdır. Daha sonra bu yapının ismi "Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir.³⁵

Asıl siyasî ve fikrî yapıların geliştiği dönem İttihad ve Terakkî Cemiyeti'in baskılaması sonucu 24 Temmuz 1908 yılında Kânûn-ı Esâsî'nin Sultan Abdülhamid tarafından yeniden yürürlüğe girmesi ile başlayan II. Meşrutiyet dönemidir.³⁶ Meşrutiyet taraftarları, Meşrutiyetin ilan edilmesi ile her şeyin düzeleceğini düşünüyorlardı ancak durum öyle olmadı önce

³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8/309-482.

³³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8/539-550.

³⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8/550-64.

³⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8/513-515.

³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 9/39-40.

Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti ardından Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etti. Trablusgarp savaşı ile (1911) İtalya Libya'yı ele geçirdi. 1912'de Balkan Devletleri bir araya geldi ve Osmanlı devletine karşı savaş başlattılar.³⁷

31 Mart vakası (13 Nisan 1909) olarak bilinen olaylardan bir süre sonra II. Abdülhamid tahtan indirildi ve onun yerine İttihat ve Terakkî'nin mahareti ile V. Mehmed Reşad tahta oturtuldu.³⁸ Dolayısı ile I. Meşrutiyetten, 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesine kadar geçen 42 yıllık süreç Osmanlı'nın en dramatik buhranların yaşandığı zaman dilimidir. En zor dönemde uzun süre tahtta kalan Abdülhamid devri, esasında çok önemli gelişmelerin yaşandığı dönemdir. Tek adamlık ve istibdat dönemi olarak da nitelendirilen bu dönemin temel karakteristik özelliği olarak, muhafazakar bir tutum, statükoyu koruma refleksi, istikrarı temsil, teknik alanda ciddi yenilikler ve eğitim alanında büyük gelişmeler sıralanabilir. Öte yandan İttihat ve Terakkî döneminin en belirgin karakteristik özelliği ise kargaşa, kaos, ne yapacağını bilememe, kararsız arayışlar, tefrika, tutarsızlık, çok partili hayat ve Osmanlı Devleti'nin çöküşü gibi hususlar sıralanabilir.³⁹ Bu olumsuz gelişmelere rağmen II. Abdülhamid'in Tanzimatla başlattığı reformların halkta karşılık gördüğü ve devletin sosyal yüzünün daha bir görünür olduğu söylenebilir. Buna ilaveten sağlanan bu ortamda önemli kurum ve yapılar meydana getirilmiş hatta söz konusu yapıların birçoğu da günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁰

Öte yandan Yûsuf en-Nebhânî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı'nın malî ve siyasî baskılar altında olduğu, dış borçların arttığı, şartların Osmanlı aleyhine geliştiği bir süreci ifade etmektedir. Bu dönemde Osmanlı ile Yahudi kökenli Rothschild Ailesi arasında ciddi malî ilişkiler kurulmuştur. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı devleti Rothschildler'den iki kez borç almış; bu borçlar yüksek meblağlar ve uzun vadeli faizlerle gerçekleştirilmiştir. Bu malî ilişkiler ışığında, II. Abdülhamid'in Rothschildler'e mesafeli durduğu yönündeki geleneksel söylemler Osmanlı arşiv belgeleriyle çelişmektedir. Bilakis, Sultan ile aile arasında samimi ve yapıcı temaslar olmuştur. Bu çerçevede, yaygın kanaatin aksine II. Abdülhamid'in Filistin topraklarını Yahudi yerleşimcilere satmadığı değil; aksine bu dönemde Rothschild Ailesi aracılığıyla Rusya'dan gelen Yahudiler için Filistin'de üç koloni kurulmuş, yüz binlerce dönüm tapulu arazi satın alınmıştır. Söz konusu toprak alımları 1891'deki borçlanma sonrası

³⁷ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı," (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları 1992), 5/23-25; Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul: Der Yayınları, 2008, 392.

³⁸ Hakkı Yıldız, Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, ty.), 7/49.

³⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 7/19.

⁴⁰ Esra Akyol Demirci, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları," *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 13/31 (2013), 34-40.

hız kazanmış ve “sessiz yerleşim” stratejisi titizlikle sürdürülmüştür.⁴¹ Bu durum, II. Abdülhamid'in Yahudi yerleşimcilerine bütünüyle karşı olduğu yönündeki anlatının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bölümde anlatılanlar müellif Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'in yaşadığı dönemi, siyasî ve fikrî boyutu ile ortaya koyma bakımında oldukça önemlidir.

5. Eserleri

Kendi eserleri başta olmak üzere çeşitli kaynaklar üzerinden Yûsuf en-Nebhânî'nin 80'den fazla eseri olduğu tespit edilmiştir. Hem nesir hem de nazım türünde birçok eser kaleme alan en-Nebhânî'nin manzum eserleri genellikle Hz. Peygamber'e övgü, dinî öğretilerin aktarımı ve tasavvufî hikmetler etrafında şekillenmektedir.⁴² İslâm dünyasının Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybettiği ve Müslümanların pek çok alanda batı tesirinde kaldığı bir dönemde yaşayan Nebhânî, ortaya koyduğu ilmî çaba ile klasik ilim geleneğine önemli katkı sağlayan gayretli alimlerdenidir. Nebhânî'nin eserleri incelendiğinde onun derin Peygamber sevgisi ve İslamî ilimlere olan vukufiyetinin ön planda olduğu görülecektir. Onun eserleri hem dinî hem de edebî bir değere sahip olduğundan İslam dünyasında geniş ilgi görmüş ve sahiplenilmiştir. Batıdan gelen fikrî akımlara karşı oldukça mesafeli olan Nebhânî, dönemin tartışılan konularından olan medreselerin ıslahı, içtihat kapısının açılması gibi yenilikçi fikirlere katılmadığı gibi bu fikirleri benimseyip savunan, Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh ve M. Reşîd Rızâ gibi alimlere karşı bir duruş sergilemiş ve onların fikirlerine yönelik güçlü itirazda bulunmuştur. Tasavvufî kişiliği ön planda olan Nebhânî Selefi anlayış karşısında sert bir üslup takınmıştır. Klasik İslam uleması kanalıyla gelen kültür mirasını benimseyip bu mirasın toplumlara yayılmasını kendisine amaç edinmiştir. Osmanlı Devleti'nin asırlar boyu İslâm'a hizmet ettiğinden övgüyle söz eden Nebhânî, bütün Müslümanların II. Abdülhamid'in etrafında bir araya gelmesi ile vahdetin gerçekleşebileceğini düşünmektedir.⁴³ Müellifin hayatı ve özellikle eserleri incelenirken başta *Câmi'u Kerâmâtî'l-Evliyâ*⁴⁴ adlı kitabı, olmak üzere, tahkiki yapılan diğer kitaplarının ilgili bölümlerinden ve Ebubekir Ahmed el-Habeşî el-Alevî'nin *ed-Delîlü'l-Müşîr* adlı kitabından yararlanılmıştır.

⁴¹ Sezai Balcı, Mustafa Balcıoğlu, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Erguvan Yayınları, 2021.

⁴² Mesut Yiğit, Yûsuf *En-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 30.

⁴³ Özerverli, “Nebhânî, Yûsuf b. İsmail,” 32/471.

⁴⁴ Yûsuf en-Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtî'l-Evliyâ* (Kahire: ts. [1394/1974]), 2 cilt.

a. Kelâm Alanındaki Eserleri

Nebhânî'nin kelim alanındaki eserlerini incelediğimizde, onun özellikle nübüvvet merkezli çalışmalar ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu, tesadüfi bir durum değildir; zira Yeni İlmî Kelam döneminde nübüvvet konusu, dönemin en önemli tartışma başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Nebhânî'nin nübüvvet ile ilgili yoğun bir eser üretmiş olması hem ilmî hem de toplumsal açıdan oldukça anlamlıdır. Onun nübüvvet anlayışı, klasik kelam geleneğinin çizgisine bağlı kalmakla birlikte, vahyin ve peygamberliğin toplumsal ve bireysel hayat üzerindeki belirleyici rolünü vurgulayan bir perspektif taşır. Nebhânî'ye göre nübüvvet, sadece geçmiş peygamberlerin olaylarını anlatan tarihî bir bilgi değil; aynı zamanda kişinin imanını güçlendiren, toplumun ahlâkî ve hukuki düzenini belirleyen temel bir referanstır. Bu nedenle, onun kelim alanında ortaya koyduğu ilmî faaliyetlerinin merkezinde nübüvvet konusunun olması, dönemin İlm atmosferi ile doğrudan ilişkili bir durumdur.

Ḥüccetullâh ale'l-âlemîn: Hz. Peygamber'in nübüvvetine konu olan haberleri içeren, onun mucizelerini ortaya koymak için rivayet kültürüne geniş yer veren bir eserdir. Oldukça hacimli olan bu eserinde Nebhânî, Hz. Peygamber'in önceki peygamberlere kıyasla daha üstün mucizelere sahip olduğunu ispatlama yoluna gitmiştir. Bununla önceki peygamberlere inananların son peygambere de iman etmelerinin gerekli olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Salt Hz. Peygamber'in mûcizelerini konu edinen eser, giriş bölümünün yanında, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte mucizeden ve Hz. Peygamber'e verilen mucizelerin önceki peygamberlere verilen mucizelerden daha üstün oluşundan bahseder. Birinci bölüm, beşâirü'n-nübüvve, ikinci bölüm nübüvvet öncesi mûcizeler, üçüncü bölüm bi'seti ile vefatı arasındaki mûcizeler, dördüncü bölüm vefatından sonraki dönemde meydana gelen olağanüstü hadiseler konu edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin nurunun hususiyetleri, tevessül ve keramet konuları da işlenmektedir.⁴⁵ Eser ilk defa 1316 yılında Beyrut'ta basılmış daha sonraki yıllarda yeni neşirler yapılmış ve Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁶

Şevâhidü'l-hak fi'l-istigâse bi-seyyidi'l-halk: Hz. Peygamberin hususiyetlerini ihtiva eden eser onun kabrini ziyaret etmenin ve maneviyatından yardım istemenin öneminden bahseder.⁴⁷ Eserde istigâse görüşünü reddeden başta Takıyyüddin İbn Teymiyye olmak üzere çeşitli âlimler eleştirilmektedir. Nakli

⁴⁵ Bkz. Yûsuf b. İsmail en-Nebhânî, *Ḥüccetullâh ale'l-âlemîn fi Mu'cizâti Seyyidi'l-Mürselîn*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996).

⁴⁶ Bkz. Nebhânî, *Peygamber Efendimizin Mûcizeleri*, çev. Abdülhalık Duran (Konya: İslami Neşriyat, 1990), 1-320.

⁴⁷ Bkz. Yusuf en-Nebhânî, *Vehhâbilere Cevaplar: Şevâhidü'l-Hakk'tan*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2001.

delillerin ve târihi rivayetlerin çokça yer aldığı esere, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî bir reddiye yazmıştır. Reddiyeye konu olan eserin adı “Gâyetü'l-Emânî fi'r-red ale'n-Nebhânî”dir. *Nücûmü'l-mühtedîn ve rücûmü'l-mu'tedîn fi delâ'ili'n-nübüvve*: “Filistinli müellifin delâilü'n-nübüvve alanında yazmış olduğu eserdir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini aklî ve naklî delillerle ispatı, Kur'an-ı Kerim'in mucizeliği ve peygamberlerin ismeti, eserin ana konularını oluşturmaktadır.”⁴⁸

el-Burhânü'l-müsedded fi işbâti nübüvveti seyyidinâ Muḥammed: “Filistinli âlim Yûsuf en-Nebhânî'nin Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat amacıyla yazmış olduğu eserdir. Eser, Hz. Peygamber hakkında önceki dinî metinlerde geçen müjdelerle başlar, ardından doğumu ve hayatının nübüvvet öncesi ve sonrası aşamalarında meydana gelen mucizeler ile O'nun üstün ahlak ve hususiyetleri ele alınır.”⁴⁹

Bunların dışında şu eserleri de bulunmaktadır:

- *el-Esâlibü'l-bedâ fi fazli's-şahâbe ve iḫnâ'i's-Şîa*.
- *Alâmâtü kıyâmi's-sâati's-Şuḡrâ ve'l-Kübrâ*.
- *Hulâşatü'l-keâm fi tercîhi dîni'l-İslâm*.
- *Sa'âdetü'l-enâm fi't-tibâ'i dîni'l-İslâm*.
- *el-İstigâsetü'l-kübrâ bi-esmâ'illâhi'l-ḥüsnâ*.
- *Munteḥabü's-şahîḥayn min kelâmi seyyidi'l-kevneyn*.

6. Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar

Yûsuf b. İsmâil Nebhânî, Osmanlı son dönem İslam dünyasında önemli bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Nebhânî, Kelâm, hadis, tasavvuf ve edebiyat alanlarında eserler vermiş özellikle Eş'arî kelâmına ve Peygamber sevgisini merkeze alan düşünce yapısına katkılarıyla bilinmektedir. Nebhânî'nin ilmî mirası üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, genellikle onun hayatı, eğitim süreci, Osmanlı bürokrasisindeki görevlerini içermektedir. Nebhânî'nin kelâmî görüşleri üzerine yapılan akademik çalışmalar, Allah'ın sıfatları, kader, irade hürriyeti ve akıl-nakil dengesi gibi konuları içermektedir. Hadis ve tasavvuf ilmine yönelik katkıları da akademik araştırmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle sahih hadislerin korunmasına yönelik çabaları zayıf hadislerin ayıklanması hususundaki titizliği dikkat çekmektedir. Çalışmalarda onun hadis anlayışı, şefaet kavramı, Peygamber'in mucizeleri gibi konular üzerinden incelenmiş ve hadis ilmine yönelik katkıları vurgulanmıştır. Yûsuf b. İsmâil Nebhânî üzerine

⁴⁸ Fadıl Aygan, “Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 133-174.

⁴⁹ Aygan, “Literatür Taraması,” 133-174.

yapılan akademik çalışmalar, onun Osmanlı sonrası İslam düşüncesindeki yerini ve Eş'arî kelâmına, tasavvufa, hadis ilmine ve edebiyata katkılarını anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Hadis ilmine yaklaşımında Ehl-i sünnet hadis metodolojisine titizlikle bağlı kalan Nebhânî, Peygamber sevgisini merkeze alan bir tasavvufî perspektif geliştirmiştir.⁵⁰ Bu yaklaşım, sahih hadislerin korunmasına yönelik çabalarını ve zayıf hadislerin ayıklanması konusundaki titizliğini içermektedir. Nebhânî, hadis ilmine dair katkılarını, özellikle şefaât kavramı ve Peygamber'in mucizeleri üzerine yaptığı derinlemesine analizlerle pekiştirmiştir.⁵¹ Yenilikçi akımların akli merkeze alan içtihad anlayışına karşı net bir tutum sergilemiş ve geleneksel İslam düşüncesini korumaya yönelik etkili bir direnç göstermiştir.

Nebhânî'nin eserlerinden de bahsedilen çalışmalar arasında, Fadil Aygan'ın kaleme aldığı "*Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü*" başlıklı makale öne çıkmaktadır. Bu makalede *en-Nebhânî'in* kelâm alanında yazdığı üç farklı esere yer verilmektedir.⁵² Aygan'ın makalesinde yer verdiği eserler ve eserler hakkında yaptığı kapsamlı analizler *en-Nebhânî'in* kelâmî yönünü ortaya koymaktadır. Ahmet Şen'in yazdığı, "*A Didactic Poetry About Arūd: Yūsuf al-Nabhânî's Nazmu Evzâni'l-Buhûr fî Medhi'r-Rasûl*" adlı makale, Nebhânî'nin edebî yönüne işaret etmektedir.⁵³ Mücahit Küçüksarı - Murat Ak'ın birlikte yazdıkları, "*Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yūsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı*", başlıklı çalışma, Nebhânî'nin hem hayatı hem de eserleri hakkında detaylı bilgiler aktarmaktadır.⁵⁴

Edebiyat alanında Mesut Yiğit'in Atatürk Üniversitesi'nde yaptığı "*Yūsuf En-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar*" başlıklı doktora tezi, onun hakkında çok yönlü ve kapsamlı bilgiler sunmaktadır.⁵⁵ Başka bir çalışma ise Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi'nden Rahmi Küçük'ün "*Cuma Namazı ve Zuhr-i Âhir Meselesi*" adlı Yüksek Lisans Tezi, Nebhânî'nin fıkıh alanındaki yetkinliğini yansıtan özelliktedir.⁵⁶ Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan "*Nabhânî*

⁵⁰ Mücahit Küçüksarı ve Murat Ak, "Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yūsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı," *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Sivas, 2022): 881-902.

⁵¹ es-Sevâfirî, el-Edebü'l- Arabiyyi'l-Muâsır fî Filistîn. 38.

⁵² Aygan, "Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü", 133-174.

⁵³ Ahmet Şen, "Arzu Dair Didaktik Bir Manzûme, Yūsuf en-Nebhânî'nin Nazmu Evzâni'l-Buhûr fî Medhi'r-Rasûl'ü", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/16 (2021), 680-691.

⁵⁴ Küçüksarı, Mücahit – Ak, Murat, "Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yūsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26/2 (Aralık 2022), ss. 881-902.

⁵⁵ Yiğit, "Yūsuf En-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar", 30.

⁵⁶ Rahmî Küçük, *Cuma Namazı ve Zuhr-i Âhir Meselesi* (Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2019), s. 114.

Yûsuf b. İsmail" maddesi, Nebhânî'in ilmî kişiliği, ailesi ve eserleri hakkında bilgiler vermektedir.⁵⁷ Nebhânî üzerine yapılan akademik çalışmalara geniş açıdan bakınca, onun son dönem İslâm düşüncesindeki yerini anlama hususunda önemli veriler içerdiği görülecektir.

7. Düşünceleri ve Tartışmalar

Osmanlı düşüncesinin son temsilcilerinden Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (ö. 1350/1932), hem ilmî birikimi hem de telif ettiği eser hacmi bakımından döneminin en çok okunan ve en fazla tartışılan isimlerinden biridir.⁵⁸ Onun düşünce dünyası, tek bir alanla sınırlanamayacak derecede geniş, çok yönlü ve savunmacı din dilini başarıyla yansıtan bir yapıya sahiptir. Nebhânî, ortaya koyduğu eserlerinde kelâm, tasavvuf, hilafet, biyografi gibi farklı alanları birlikte ele almaktadır.⁵⁹ Yaklaşık yüze yakın eser kaleme almıştır.⁶⁰ Gerek eser üretme motivasyonu gerekse eserlerin muhtevası onun Eş'arî kelama olan bağlılığını, tasavvufi geleneği koruma çabasını, selefi ve reformist akımlar karşısındaki sistemli mücadelesini gözler önüne sermektedir. Onun düşünce yapısı bireysel veya salt mistik bir deneyim üzerine kurulu değil, aksine toplumsal ahlak ve siyasetle doğrudan ilişkili bir entelektüel mücadele alanına denk düşer. Onun ortaya koyduğu eserler, sadece klasik geleneği yaşatma amacı gütmeyen, aynı zamanda selefi ve modernist akımlara karşı bir karşı duruş işlevi görür. Nebhânî'nin ilmî şahsiyeti ve yazdığı eserleri, Osmanlı'nın son dönemindeki toplumsal değişimler, hilafet tartışmaları ve ortaya çıkan otorite krizleri dikkate alındığında daha iyi anlaşılacaktır.⁶¹ Bu bağlamda o, bir yönüyle geleneksel Eş'arî ve tasavvufî çizgiyi savunan, diğer yönüyle de Selefi ve yenilikçi yorumlara karşı eleştirel yaklaşımı temsil eden bir duruşa sahiptir.⁶²

en-Nebhânî mücadele içinde olduğu reformist ve selefi yapılar tarafından bid'atçı olarak itham edilmiştir. Nebhânî, kendisine yönelik ithamlara aldırış etmeksizin Suudi Arabistan merkezli Vehhâbî anlayış karşısında da net bir duruş sergilemiş ve etkili reddiyeler yapmıştır.⁶³ Nebhânî, Cemaleddin Afgânî, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi İslam yenilikçilerini geleneksel fıkıh ve tasavvuf anlayışından kopmakla suçlamış, reformist hareketlere karşı mesafeli duruşunu muhafaza etmiş, muhafazakâr yapıyı ve geleneksel çizgiyi temsil etmeyi sürdürmüştür. Onun ilmî mirasının, sadece

⁵⁷ Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471.

⁵⁸ Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471-472.

⁵⁹ Yûsuf en-Nebhânî, *Dîvânü'l-Medâ'ihî'n-Nebeviyye: el-'Ukûdü'l-Lu'lu'yye fi'l-Medâ'ihî'l-Muhammediyye* (Beyrut: Maṭba'atü Şabrâ, 1329), 189.

⁶⁰ Müellifin eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. el-Alevî, ed-Delîlü'l-Müşîr, 401-403; Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471-472.

⁶¹ es-Sevâfirî, *el-Edebü'l-Mu'âşır*, 38.

⁶² Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471.

⁶³ Bkz. en-Nebhânî, *Vehhâbilere Cevaplar*.

kelâm ilmiyle sınırlı kalmadığını aynı zamanda fıkıh, tasavvuf ve siyaset alanlarına da nüfuz ettiğini belirtmek gerekir. Nebhânî siyer ve na't alanındaki eserleri ile Peygamber sevgisine özel bir önem verdiği görülmektedir. Her ne kadar şefaati kabul etmeyen selefi gruplar, Nebhânî'yi şirke düşmekle suçlasalar da o eserlerinde Peygamber'in şefaatinin gerçek olduğunu, evliya kerametlerini ve tasavvufi hallerin üstünlüğünü güçlü bir şekilde savunmuştur.

Osmanlı Devleti'ne bağlılığını açıkça ortaya koyan Nebhânî, İslam birliğinin Osmanlı liderliği ile korunabileceğini, Hilâfet kurumunun güçlendirilmesi ile siyasî gücün yeniden inşa edilebileceğini savunmuştur. Bu sebepten olacak ki o, Osmanlı sonrası ortaya çıkan Arap milliyetçiliğine iltifat etmemiş aksine mesafeli yaklaşmıştır. Aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen Nebhânî'nin düşünceleri etrafında yapılan tartışmalar günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir.

Modern dönemin çok yönlü bilginlerinden biri olan Nebhânî (ö. 1932), kelâm ilminin geleneksel yapısını muhafaza ederek onu güncel meselelerle ilintilemeyi başarmış bir alimdir. Hem kelâm yöntemi hususundaki yetkinliği hem de teorik meselelerdeki perspektif derinliği onu klasik Eş'arî kelâmının önemli isimlerinden biri haline getirmiştir. Onun Eş'arî kelâmına katkısını üç cihetten ele almak mümkündür. Bunlardan ilki; Eş'arî kelâmına yöneltilen eleştirileri güçlü bir şekilde savunmasıdır. Klasik ilim geleneğine hakim oluşu ve modern felsefi tartışma imkanlarını iyi kullanması Nebhânî'yi farklı kılmaktadır. Söz gelimi, Allah'ın sıfatları, kader konusu, kelâmî epistemoloji meselelerinde, Eş'arî anlayışı takip etmiş ve bu görüşleri rasyonel çerçevede ele alıp sistemleştirmiştir. O, özellikle Allah'ın sıfatları hususunda teşbih ve tescime düşmeden dengeli bir yol tutmuş, te'vil metodunu akli ve nakli delillerle temellendirmeye çalışmıştır. İkincisi; Eş'arî kelâmını modern zihin yapısıyla uyumlu bir şekilde sunmuştur. O bir taraftan klasik Kelâm yöntemini benimsemiş diğer taraftan çağdaş felsefi yöntemlerden de yararlanmayı savunmuştur. Nitekim pozitivizm, natüralizm ve materyalizm gibi modern düşünce akımlarına karşı Eş'arî metodunun güçlendirilmesini savunmuştur. Gaybî konuların akıl ve nakil bütünlüğü içinde anlaşılması gerektiğini ifade ederek, Eş'arî çizgiyi sürdürmüştür. Üçüncüsü ise selefi eğilimi, kelâmî meseleleri sığ bir düzeyde irdelemekle, Mu'tezilî yaklaşımı aşırı akılcılığa saplanmakla, yenilikçi eğilimleri dinde reformist olmakla ve batılılaşma cereyanı etkisinde kalmakla itham etmiştir. Bu bölümde özellikle Nebhânî'nin kelâmî duruşu, tasavvufî anlayışı ve anti-reformist söylemi üzerinde durulacaktır.

7.1. Kelâmî Düşünce: Eş'arî Geleneğin Muhafazası

Nebhânî, dinî düşünce alanında yenilikçilik girişimlerine ve akılcı yaklaşımlara karşı her zaman mesafeli bir tutum sergilemiştir. Bununla birlikte klasik anlayışı olduğu gibi koruyup sürdürmeden yana açık bir tavır almıştır. “*Hüccetullâh ‘ale’l-Âlemîn*”⁶⁴ ve “*Şevâhidü’l-Hakk*”⁶⁵ gibi eserlerinde Allah’ın sıfatları, nübüvvet meseleleri, Peygamber mucizeleri, miraç hadisesine dair değerlendirmeleri⁶⁶ ve ahiret hallerine ilişkin konuları derinlikli biçimde ele aldığı görülür.⁶⁷ Bu yönü, onun yalnızca Eş'arî geleneğe bağlılığını değil, aynı zamanda bu geleneği dönemin tartışmalarına karşı savunmacı bir üslupla yeniden temellendirmeye çalıştığını da gösterir.

Nebhânî, akli reddetmeden, onu vahyin ölçülerine tabi kılarak nakil öncelikli bir anlayışı savunur. Selefî ve modernist anlayışlara karşı geliştirdiği bu tutum, klasik Eş'arî anlayışın korunmasında temkinli ve sağlam bir direnç hattı olarak değerlendirilebilir.

7.2. Nakil Merkezli Epistemoloji

Nebhânî, akılcı okumalara karşı oldukça dikkatli bir yol takip etse de o esasında akli dışlayıcı bir anlayışı temsil etmez. Ona göre din, vahyin ve sağlam rivayetlerin kesinliği ile anlaşılır, keyfi veya modernist anlayışlarla din anlaşılabilir. Onun bu duruşu, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı düşüncesinde, oldukça yaygınlaşan modernist yaklaşım ve kimi kelâmcıların sıklıkla başvurdukları aşırı yorumlara karşı güçlü bir ön alıcı argüman oluşturmaktadır.

7.3. Mucize ve Kerametın Kelâmî Temeli

Nebhânî'nin eserlerinde mucize ve keramet, akîdenin ikincil bir unsuru değil; imanı güçlendiren, Allah’ın kudretini hatırlatan açık birer delil olarak değerlendirilir. “*Câmi’u Kerâmâti’l-Evliyâ*,” bu yaklaşımın en sistemli ürünüdür. Bu yönüyle Nebhânî, geleneğin evliya kültürünü ve keramet anlayışını canlı tutar, onları hem öğreti hem de manevî rehberlik boyutuyla yeniden güçlü bir şekilde öne çıkarır.⁶⁸ Nebhânî'ye göre mucizeler tarihsel açıklamalarla doğallaştırılamaz, çünkü böyle bir

⁶⁴ Bkz. en-Nebhânî, *Hüccetullâhi ale’l-âlemîn*.

⁶⁵ Bkz. en-Nebhânî, *Vehhâbilere Cevaplar*.

⁶⁶ en-Nebhânî, en-Nebhânî, *Hüccetullâhi ale’l-âlemîn*, 9; Nebhânî, *Dîvânü’l-Medâihi’n-Nebeviyye*, 156.

⁶⁷ es-Sevâfirî, *el-Edebü’l-Mu’âşır*, 38.

⁶⁸ en-Nebhânî, *Hüccetullâh ‘ale’l-Âlemîn*, 53-59.

anlayış ona göre vahyin olağanüstülüğüne halel getiren hatalı bir yaklaşımdır.⁶⁹

7.4. Tasavvufî Düşünce ve Peygamber Sevgisi

Nebhânî, tasavvuf anlayışı ile ön plana çıkmaktadır. Onun düşünce yapısının belirgin yönlerinden biri olan tasavvufî söylemi yalnızca bireysel bir arınmayı veya zühde giden yolu öğretmeyi değil, toplum yapılanmasını temin edecek bir rehberlik anlayışını da içerir. Onun evliya anlayışı, toplumun manevi yapısının oluşmasına yönelik rehberlik üzerine oturmaktadır. Örneğin, "*Câmi'ü Kerâmâti'l-Evliyâ, Saâdetü'd-Dâreyn ve el-Fedâilü'l-Muhammediyye*"⁷⁰ gibi eserlerinde, evliyayı dini yaşam alanında bireysel rehberlikle sınırlandırmaz ve toplumu manevi yönden organize eden bir yapı olarak değerlendirir ve tasavvufa şiirlerinde geniş yer verir.⁷¹ Dolayısıyla onun tasavvuf anlayışının arka planında, toplumsal yapının doğal dengesini koruyan ve manevî sürekliliği sağlayan bir güç olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Nebhânî'de tasavvuf kültürü merkezi konuma sahiptir ve onun tasavvuf anlayışının odak noktası da peygamber sevgisidir.⁷² Gerek şiirlerinde gerekte nesir yazılarında Hz. Peygamber'in şahsiyeti, faziletleri⁷³ ve onun şefaathet yetkisine sahip olması önemli bir yere sahiptir.⁷⁴

7.5. Seleflilik ve Modernizme Yönelik Eleştirel Tutum

Nebhânî'nin düşünce dünyasının önemli bir tarafını oluşturan Selefî ve modernist akımlara karşı eleştirel tutumu, geleneği korumaya yönelik bir çaba olarak görülmektedir. Eserlerinin bu alanda yoğunlaşması, sıradan bir tercih ve gelişmiş güzel bir durum değildir.⁷⁵ Nebhânî'nin Selefî anlayışa yönelttiği eleştirilerin temelinde, bu yaklaşımın metni anlamlandırırken tarihsel birikimi hesaba katmaması yatar. Ona göre Seleflilik, Kur'ân ve sünneti sadece zahirî ifadelerle sınırlayan dar bir yorum biçimidir. Bu tutum, İslâm'ın yüzyıllar boyunca oluşan manevi derinliğini ve kuşatıcı dünya görüşünü gölgelemekte; Müslüman toplumların asırları aşan tecrübe birikimini

⁶⁹ en-Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-Âlemîn*, 53-59.

⁷⁰ Bkz. Yûsuf en-Nebhânî, *Câmi'ü Kerâmâti'l-Evliyâ*.

⁷¹ Muhammed, *el-Medâihu'n-Nebeviyye*, 39 vd.

⁷² Bkz. Yiğit, Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar.

⁷³ Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471-472.

⁷⁴ Murat Ak, *Şair ve Peygamber Na't Geleneğinde Hz. Peygamber İmgesi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 75-83.

⁷⁵ Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmail," 32/471-472.

değersizleştirmektedir. Nebhânî'ye göre bu tarihî ve manevi süreklilik yok sayıldığında hem ilahî hakikatin inceliği kaybolmakta hem de ümmetin ortak hafızası yara almaktadır.⁷⁶ Bu sebeple Selefî yaklaşımın metinlere literal bağlılığı, İslâm düşüncesinin geniş ufkunu daraltmakta ve yorum imkânlarını sınırlandırmaktadır.

Nebhânî'nin Modernist söyleme karşı da eleştirel bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Onların mucizeleri aklî zemine taşıma yanılışı ve nübüvveti tarihsel bir şahsiyete indirgeme çabası içinde olduklarını ifade etmektedir. Ona göre dinin temelini teşkil eden nübüvvet müessesesine yönelik bu tavır, inanç alanında ciddi bir çözülmeye yol açacağı riski taşıdığını düşünmektedir. Zaman zaman dilini sertleştirmesi ise 19. ve 20. yüzyılın siyasi belirsizlikleri, kültürel çözümleri ve fikrî saldırılardan bağımsız düşünülmemeyeceği açıktır. Bu nedenle onun söylemi, İslam inancı tahkim etme çabasının ve geleneksel din anlayışını koruma hassasiyetinin, bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.⁷⁷ Nebhânî'nin sert üslubunu örnekleyecek bir bölümü "*er-Raiyetü's-Suğra*" eserinde Reşid Rıza'ya yönelik yazdığı şiirde geçmektedir. Reşid Rızayı uyardığını ama onun uyarıları dikkate almadığını, Muhammed Abduh ve Afgânî'nin yolundan gittiğini ama onlardan daha şerli olduğunu, çıkardığı el-Menar Dergisi ile zehir saçtığını ifade etmektedir.⁷⁸

"Menar sahibi Reşid'e gelince onların en akli kıt ve şerri çok olanıdır."

"Bu kötü Menar onun şerefının aynasıdır. Şeref makamında şer izhar etmiştir."

"Bu kötü Menar'ı o (Abduh) ona kurdu. Ve ona dalaleti satır satır söyledi."

"Kaç kişiyi saptırmıştır. Şeriatı garra'dan sahih bir şeyi kötü fehminden dolayı."

"Düne kadar vaci vacip olan bir şeyi o, bugün yaşıyor. Yine düne kadar yasak

olan bir şeyi o bugün vacip görüyor."

⁷⁶ Bkz. en-Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hakk*, 57, 62, 70, 72.

⁷⁷ Özervarlı, "Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî", 32/471-472.

⁷⁸ en-Nebhânî, *Dîvânü'l-Medâihî'n-Nebeviyye*, 374-385.

“Ey İslam ümmeti! Dinde facir olan bu kişiye çok sabrettiniz ki Hz. Mustafa (s.a.v.) ondan uzaktır.”

7.6. Hilafet Merkezli Ümmet Düşüncesi

Nebhânî, hilafet kurumunu yalnızca bir yönetim ve idare biçimi olarak görmez. Aksine, ona göre hilafet siyaseti de aşan, ümmetin ortak bilincini ve bütünlüğünü sağlayan ilahi bir emanet olarak değerlendirir. Onun siyasal düşüncesi hem Osmanlıya karşı duyduğu sadakati hem de ümmet bilincini temsil eden hilafet anlayışı temeline dayanmaktadır. Nebhânî’ye göre hilafeti tartışma konusu hâline getiren her söylem, dış müdahalelerin sonucudur. Çünkü Müslüman toplumların yüz yıllardır sürdürdüğü hilafet geleneği, ümmet birliğinin en önemli teminatı olarak görülmektedir. Ona göre hilafetin doğası ümmeti aynı amaç etrafında bir araya getiren sağlam bir çatıdır. Şayet bu çatı yıkılırsa Müslümanlar fikri ümmeti ortak bir gaye etrafında toplayan çatıdır ve bu çatı sarsıldığında Müslümanların fikrî, siyasî ve manevî dağınıklığı hızla artacaktır.⁷⁹ Bu nedenle hilafet kurumunun korunmasını hem inanç hem de toplumsal bütünlük açısından zorunlu görür.

Nebhânî’nin Osmanlı’ya bakışının da aynı çerçevede şekillendiği görülmektedir. Onun eserlerinde Osmanlı Devleti, “İslâm’ın siper hattı” olarak nitelendirilir. Ona göre Osmanlı Devleti, tarih boyunca Müslümanları ve dinî değerleri muhafaza etmiş, ayrıca dış tehditlere karşı İslam alemini daima korumuş bir yapıdır.⁸⁰ Bu sebeple Nebhânî’nin siyasal tasavvurunda padişaha bağlılık⁸¹, yalnızca siyasî bir tutum değil; ümmet bilincinin ve tarihsel sorumluluğun tabii bir yansıması olarak ortaya çıkar.⁸² Kısacası, Nebhânî’nin idealinde hilafetin güçlü olduğu, Osmanlı’nın ümmete sahip çıktığı ve toplumun manevî değerlerle yeniden canlandığı bir düzen vardır.

⁷⁹ Yûsuf en-Nebhânî, *Hulâsetu’l-Beyân fi Ba’di Meâsiri Mevlânâ’s-Sultan Abdühamidi’s-Sânî ve Ecdâdihi âli ‘Osmân* (Beyrut: ts. 1312). Nebhânî bu dokuz sayfalık eseri el-Ehâdisu’l-Erba’in fi Vücûbi Tâ’ati Emîri’l-Mü’minin adlı eserle beraber bastırmıştır. Eserde, Sultan Abdülhamid Han’a ve Devleti Aliyye’ye bağlılığın lüzumu dört farklı vecihle ele alınmıştır.

⁸⁰ Adnan Arslan, “20. YY. Filistin Şairlerinden Nebhânî’de Hiciv,” *Social Sciences Studies Journal* 4/13 (2018): 101–113.

⁸¹ Nebhânî’nin çalışmaları ve Sultanla olan yakınlığı hakkında çalışmamızın ilk bölümünde daha detaylı bilgi vermiştik.

⁸² Özervarlı, “Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî”, 32/471-472.

Sonuç

Osmanlı'nın son döneminde yetişen Yûsuf b. İsmail en-Nebhânî, ilmî kimliği ve eserleriyle yalnızca kendi dönemini değil, sonrasındaki İslam düşüncesini de etkilemeyi başarmış bir âlimdir. Onun kelâmî yaklaşımı, klasik Eş'arî düşünceye sadık kalmakla birlikte, modern gelişmeler doğrultusunda bu geleneği tahkim etme çabasını da içermektedir. Kelâm ilmini, sadece teorik bir disiplin olmakla sınırlandırmamış, onu güncel meseleler karşısında işlevsel bir konumda tutmaya çalışmıştır.

Nebhânî'nin düşünce ekolleri içindeki konumunun neye denk düştüğü anlaşılmalı gerektiren önemli bir husustur. Bunu sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için, onun Selefi düşünceye ve modern reformist hareketlere yönelik ortaya koyduğu tutum ve eleştirileri üzerinden değerlendirmek gerekecektir. O, Selefilik'in zahirîci yorumunu kelâmî bir daralma olarak görmüştür. İbn Teymiyye ve takipçilerini bu bağlamda eleştirerek, İslam düşünce geleneğinde yer edinmiş olan te'vil metodolojisini ve tasavvufî geleneği savunmuştur. Öte yandan, modern reformist diğer bir ifade ile ıslahatçı/yenilikçi hareketlerin içtihadı genişletme ve dinî düşünceyi rasyonel çizgiye taşıma girişimlerini de eleştirmiş, geleneksel Osmanlı ulemasının temsil ettiği klasik ilmî otoritenin korunmasını önceliklemiştir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin hilâfet kurumu, İslam dünyasının siyasal ve ilmî birliğini tahkim eden bir yapı olup, bu yapının korunması, dinî düşüncenin istikrarı açısından da zorunlu bir gerekliliktir.

Nebhânî'nin eserleri, hadis ve tasavvuf sahasında da İslam düşüncesinin ana omurgasını korumayı amaçlayan bir perspektif sunmaktadır. Hadis ve tasavvufî eserlerinde, peygamber sevgisini merkeze alan ilmî yaklaşım çok açıktır. Nebhânî, bir yönü ile geleneğe bağlı kalırken bir yönü ile de modern fikrî akımlara mesafeli duran bir çizgiyi muhafaza etmeyi başarmıştır. İslam düşüncesinin temel referans noktalarına bağlı kalmayı önemsemiş ve bu çerçevede ilkesel bir duruş sergilemiştir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Ak, Murat. *Şair ve Peygamber Na't Geleneğinde Hz. Peygamber İmgesi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Arslan, Adnan. "20. YY. Filistin Şairlerinden Nebhânî'de Hiciv." *Social Sciences Studies Journal* 4/13 (2018): 101-113.
- Ayğın, Fadıl. "Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14, s. 27 (Şubat 2018): 133-174.
- Balcı, Sezai. Mustafa Balcioğlu. *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Erguvan Yayınları, 2021.
- Bekrî, Ebu'l-Feyz Abdüsettar b. Abdilvehhâb. *Feyzu'l-Meliki'l-Vehhâbi'l-Müteâlî*. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009.
- Demirci, Esra Akyol. "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları," *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 13/31 (2013), 34-40.
- el-Habeşî el-Alevî, Ebubekir Ahmed. *ed-Delîlü'l-Müşîr*. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1997
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Peygamber Efendimizin Mûcizeleri*. çev. Abdülhalık Duran. Konya: İslami Neşriyat, 1990.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Hüccetullâh ale'l-âlemîn fî Mu'cizâti Seyyidi'l-Mürselîn*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *ed-Delâlatü'l-Vâdihât alâ Şerhi Delâ'ili'l-Hayrât*. Mekke: Dâru'l-Beyrûtî, 2007.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Efzalu's-Şalavât alâ Seyyidi's-Sâdât*. Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye. 1309.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Esbâbu't-Telif minel-Acizi'd-Daîf*. Kahire: Dâru'Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, 1911.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Dîvânü'l-Medâ'ihî'n-Nebeviyye: el-'Ukûdü'l-Lu'lu'yye fî'l-Medâ'ihî'l-Muhammediyye*. Beyrut: Matba'atü Şabrâ, 1329.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Hâdî'l-Mürîd ilâ Turuқи'l-Esânîd*. Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1317.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Hulâsetu'l-Beyân fî Ba'di Meâsiri Mevlânâ's-Sultan Abdühamidi's-Sânî ve Ecdâdihi âli 'Osmân*. Beyrut: ts. 1312.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Ref'u'l-İştîyâh fî İstihâleti'l-Cihet alâllâh*. thk. Üsâme Kâsım. Şam: Dâru Gârî Hirâ, 2000.

- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Şalavâtü's-Senâ alâ Seyyidi'l-Enbiyâ*. Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1317.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Şevâhidü'l-Hakk fî'l-İstiğâseti bi Seyyidi'l-Halk*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Vehhâbilere Cevaplar: Şevâhidü'l-Hakk'tan*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2001.
- en Nebhânî, Yûsuf b. İsmail. *Vesâ'ilü'l-Vusûl ilâ Şemâ'ili'r-Resûl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Ehdel vd., Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2004.
- es-Sevâfirî, Kâmil. *el-Edebü'l-Arabîyyi'l-Muâsır fî Filistîn*. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1979.
- et-Tabbâh, Muhammed Râgıb. *el-Envâru'l-Celiyye fî Muhtaşari'l-İsbâti'l-Halebiyye*. thk. Abdussettar Ebû Gudde ve Muhammed İbrâhîm el-Hüseyn. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2011.
- et-Tâhir el-Fâsî, Abdulhafız b. Muhammed. *Mu'cemu's-Şuyûh*. thk. Abdulmecid Hayâlî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- et-Tâhir el-Fâsî, Abdulhafız b. Muhammed. *Mu'cemu's-Şuyûh*. thk. Abdulmecid Hayâlî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Evkuran, Mehmet. "Yeni İlm-i Kelâm Dönemi." *Kelâm Tarihi ve Ekolleri*, 1. Basım. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
- Hakkı, İsmail. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2018.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/466-469. İstanbul: TDV Yayınları 2022.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Köse, Ali. "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar". *Liberal Düşünce* 6, s. 24 (2001): 150-165.
- Küçük, Cevdet. "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/23-25. Ankara: TDV Yayınları 1992.
- Küçük, Rahmî. *Cuma Namazı ve Zuhr-i Âhir Meselesi*. Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2019.
- Küçüksarı Mücahit -Murat Ak. "Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yûsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı". Sivas: *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26/2, (2022), 881-902.

- Mansûr Madî, Muhammed Ali. *Yûsuf en-Nebhânî eş-Şâ'iru'l-Filistinîyyu'r-Râ'id*. Kahire: el-Ezher Üniversitesi, Doktora Tezi, 1977.
- Mücahit Küçükşarı, – Ak, Murat. “Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yûsuf en-Nebhânî ve *es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-'İbâd* Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı”, Sivas: *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26/2 (Aralık 2022), ss. 881-902.
- Okandan, Recai Galip. *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1957.
- Özerverli, M. Sait. “Nebhânî, Yûsuf b. İsmail”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/471-472. İstanbul: TDV Yayınları 2006.
- Şen, Ahmet. “Aruza Dair Didaktik Bir Manzûme, Yûsuf en-Nebhânî'nin Nazmu Evzânî'l-Buhûr fî Medhi'r-Rasûl'ü”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021), 680-691.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasî Tarih*. İstanbul: Der Yayınları, 2008.
- Yıldız, Hakkı. Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, ty.
- Yiğit, Mesut. “Yûsuf *En-Nebhânî* ve *Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.